

MA'RUF ER-RUSAFÎ'NİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATIYLA İLGİLİ ESERLERİ*

Dr. AHMED MATLUB

Tercüme Eden : Dr. Taceddin UZUN

Ma'ruf b. Abdulğani er-Rusafi, çağında Irak ve Arapların büyük şairidir. O, Şiiriyle Arap milletinin elem ve emellerini dile getirmiş, bütün sevinç ve kederleriyle hayatı tasvir etmiştir. 1877 yılında Osmanlıların idaresindeki Bağdad'da doğmuş, 16 Mart 1945 cuma sabahı yine Bağdad'da ölmüştür. Hayatı boyunca çok tatlı ve mükemmel şiirler yazmıştır.

Er-Rusafi, mükemmel şiir yazmakla meşhur oluşunun ve çağdaş Arap şairlerinin bıraktıkları divanların en büyüğü sayılan divanının yanında çeşitli konulardaki telif ve incelemeleriyle de tanınmıştır.

Er-Rusafi'nin Arap dili ve edebiyatıyla ilgili başlıca kitap ve incelemeleri şunlardır :

1. *Def'u'l-hüçne fi'rtizâhi'l-lükne :*

Er-Rusafi bu kitapta, Osmanlıca'da kullanılan arapça asıllı kelimeleri toplamıştır. Er-Rusafi kitabın başında şöyle der: «Bunlar, Osmanlıca'dan topladığım birçok arapça kelime ve lâfızdır. Diline dikkat eden her Arab'ın dilini yanlış konuşmaktan sakınması için bunları incelemesi gerekir. Bu lâfızlardan bazıları, Osmanlı diliyle konuşanların arapça anlamının dışında kullandıkları, bir kısmı da arapça olduğunu zannettikleri halde arapça olmayan lâfızlardır. Bu çeşit lâfızları Araplar, Osmanlılar'dan alıp bilmeden kullanmaktadırlar. Bunun sebebi, iki millet arasındaki münasebetin fazlalığıdır. Ben, arapça ve osmanlıcadaki mânâlarını zikretmek, arapça olanlarını ve olmayanlarını açıklamak suretiyle bu lâfızlara dikkat çekmek için bu risaleyi yazdım. Risaleye «Def'u'l-hüçne fi'rtizâhi'l-lükne» adını verdim ki belki bu risale milletime yararlı ve arapçanın yanlış konuşulmasına engel olur.» (1)

(*) Bu yazı, Dr. Ahmed Matlub'un, Irak Kültür Bakanlığı tarafından 1980 yılında Bağdad'da yayınlanan «Dirasatun belâğiyetun ve nakdiyyetun» adlı kitabının 267-341. sayfaları arasındaki «er-Rusafi'n-nâkıd» ve «er-Rusafi'l-luğavî» başlıklı makalelerin Ma'ruf er-Rusafi'nin Arap dili ve edebiyatıyla ilgili kitap ve incelemelerine dair kısımların tercümesidir.

1) Def'u'l-hüçne fi'rtizâhi'l-lükne, s. 3.

Bu kitap, er-Rusafî'nin Osmanlı dilindeki arapça kelimeleri zikrettiği bir lugattir. Er-Rusafî, osmanlıcadaki arapça kelimeleri beş kısma ayırır:

1. Osmanlıların lâfzını ve mânâsını değiştirmedikleri kelimeler,
2. Lâfzını ve mânâsını değiştirdikleri kelimeler,
3. Mânâsını değiştirmeden lâfzını değiştirdikleri kelimeler,
4. Lâfzını değiştirmeden mânâsını değiştirdikleri kelimeler,

5. Arapça olmadığı halde arapça kaidelere göre, Osmanlıların yaptıkları kelimeler.

Er-Rusafî'nin kitabını yazma gayesi yukardaki dördüncü ve beşinci maddelerdir. Çünkü karışıklık, şüphe ve tereddüt bunlarda vaki olmaktadır. Sözdeki kusur da onlardan meydana gelmektedir. Çünkü bu lâfızların yapıları arapça, mânâları ise türkçedir.

Müellif kitabında takip ettiği metodu şu şekilde belirtmiştir: «Osmanlı dilini konuşanların yaptıkları kelimeler, uydurma lâfızlar kabîlinden oldukları için ve Arap dili üzerinde çok zararlı olduklarından önce onları zikredip sonra zararlarının çokluğu ve öğrenilmeleri çok lüzumlu olduğu için, lâfzını değiştirmeden mânâlarını değiştirdikleri kelimeleri, bunlardan sonra da diğerlerini getirdik.» (2)

Bu kitapta geçen kelimelerden bazıları: «İbtisar» Osmanlılar arapça olmayan bu kelimeyi, «Tabassur: Kalp ve zihin gözü ile görme» anlamında kullanırlar.

«Tekellüs»: Bu kelimeyi «Birşeyin kireçlenmesi» anlamında kullanırlar. Meselâ, «Ecsam-ı uzviyyenin mürûr-i zaman ile tekellüsü» ifadesinde olduğu gibi. Tekellüs kelimesi arapça değildir. Bu iki kelime (İbtisar ve tekellüs) Türkler tarafından yapılmış kelimelerdir.

Lâfzını değiştirmeden mânâsını değiştirdikleri kelimelere örnek, «İnhisaf» kelimesidir. Türkler bunu «Ay tutulması» anlamında kullanırlar. Halbuki bu mastar «Gözün kör olması, yerin çökmesi ve tavanın çökmesi» anlamına gelir. Mânâsını değiştirmeksizin lâfzını değiştirdiklerine örnek, «Ablâk» kelimesidir. Türkler, gözleri ve saçı çok siyah olduğu gibi, yüzü çok beyaz, yuvarlak ve iri gence «Ablâk» derler. Bu kelime arapçada «alacalı» anlamına gelen «Eblak»ın bozulmuş şeklidir.

Er-Rusafî kitabını şöyle bitirir: «Bunlar, osmanlıcada kullanılan lâfızlardan toplayabildiklerimizdir. Bu lâfızlardan burada toplayamadıklarımız topladıklarımızdan daha az değildir. Çünkü bizim için Osmanlı dilin-

2) Aynı eser, s. 4.

deki kelimeleri tamamen araştırmak mümkün olmamıştır. Ancak bir miktar toplamakla fikirleri uyandırmak ve Arapların bu kelimelerin benzerlerini kullanırken dikkatli olmalarını istedik. Çünkü Araplar bu kelimeleri Osmanlılardan alıp bilmeden onlar gibi kullanıyorlar. Bu arada, bahsettiklerimizden daha önemli bir başka husus var; buna da dikkat etmek ve dikkat çekmek gerekmektedir. O da üslûp ve terkip meselesidir. Biz bugün Arap dilinde Türk üslûbuna göre arapça kelimelerden terkip edilmiş cümleler görüyoruz. Bu cümlelerden birçoğu gazetelerde, yazışmalarda ve günlük konuşma dilinde de yer almaktadır. Bilinmektedir ki, türkçede sözün terkihi çoğunlukla arapçadakinin aksinedir...»

Def'u'l-hüce fi'rtizâhi'l-lükne İstanbul'da hicrî 1331 yılında «Saday-ı millet» matbaasında basılmıştır. İstanbul'da Ahmed İzzet el-A'zamî tarafından çıkarılan Lisanu'l-Arab dergisinin idare heyeti kitabın basımında yardımcı olmuştur. Bu kitap nadirdir. Üstad Mustafa Ali «Er-Rusafî - Siletî bihi, vasiyyetuhu, müellefatuhu» adlı kitabında bu kitaptan birçok sayfayı nakletmekle çok iyi etmiştir.

2. Def'u'l-merâk fi kelâmi ehli'l-İrak :

Bu kitap Irak halkının ve özellikle Bağdad lehçesi hakkındadır. Şu ana kadar basılmamıştır. Er-Rusafî bu kitabın mukaddimesini 4 Şubat 1919/12 Cumade'l-ahire 1338 de yazmış ve «Luğatu'l-Arab» dergisinde yayınlamıştır. (3) Daha sonra bu dergide Def'u'l-merâk'tan birçok bölümü üç yıl boyunca yayınlamıştır.

Er-Rusafî'nin bu kitabı yazma gayesi mukaddimesinde açıktır. Şöyle der: «Bizim bu kitabı yazmaktaki yegâne gayemiz, bazı sebeplerden dolayı avam dilini, gerekli sarf ve nahiv kaideleriyle tesbit etmektir.» (4)

Bu mukaddimedede er-Rusafî, kitabına bu ismi vermesinin sebebinden de söz eder: «Bu kitap Irak halkının avam diliyle ilgili olduğundan, ona, avamın konuştuğu şu ismi verdim: «Def'u'l-merâk fi kelâmi ehli'l-İrak.»

«Merâk», kendisinden korkulduğu için veya anlayıp öğrenmek için birşeyi düşünmek anlamında avamca bir kelimedir. Bu kelime mezkur mâ-nâsiyla avamın konuşmasına girmiştir. Aslında merâk kelimesi, «Merakk» kelimesinin çoğuludur. «Karnın ince ve nazik yerleri» anlamına gelir. Doktorlar, karnın ve nazik ve yumuşak yerlerine ait olan ve karasevda anlamına gelen malihulya (melankoli) nin bir türüne isim olarak verilen «Merakkıyye» kelimesini bundan almışlardır. Ancak merakkıyye kelimesindeki «ye» harfinin birini atıp heves gibi hafif deliliğe isim olarak verirler.

3) İkinci sayı, s. 85-88 (IV. sene, Ağustos 1926).

4) Luğatu'l-Arab dergisi, II/87-88 (IV. sene, Ağustos 1926).

Türkler bu kelimeyi alıp mânâsını bozmuşlardır. Avam da bu kelimeyi Türklerden alıp yukarda zikredilen mânâda kullanmışlardır. Ben de isim müsemmasına uygun olsun diye kitabın adını koyarken bu kelimeyi kullandım.»

3. *Kitabu'l-âleti ve'l-edâti ve mayetbe'uhuma min'el-melâbisi ve'l-mayetbe'uhuma min'el-melâbisi ve'l-merafiki ve'l-henati :*

Er-Rusafî'nin enterasan kitaplarından biridir. Kitap, insanların kullandığı araç ve malzemelerin isimleri hakkındadır. Kitabın içine birçok yeni kelimeyi almıştır. İstikak ve araplaştırma konusunda da bir mukaddime yazmıştır. Kitap henüz basılmamıştır. Belki de kaybolanlar arasına girmiştir. Fakat nefis mukaddimesi gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Er-Rusafî bu mukaddimeyi «Emel» (5) dergisinde «Cumûduna fi'l-luğa» başlığıyla, «Hürriyet» (6) dergisinde «El-Luğatu'l-arabiyye-ra'yun cedîdun fi'l-istikâk ve't-ta'rib-» başlığıyla ve Üstad Mustafa Ali «Er-Rusafî -Siletî bihi, vasiyyetuhu, müellefatufu-» adlı kitabında yayınlamışlardır.

4. *El-Edebu'l-arabi ve mumeyyizatu'l-luğati'l-arabiyye fi edvarihâ'l-muhtelife :*

Bu kitap, 1921 yılında, yazın, er-Rusafî'nin resmî okulların öğretmenlerine verdiği konferanslardır. Aynı yıl, Irak matbaasında basılmıştır. (7) Er-Rusafî, bu konferanslarında, muhtelif devirlerinde Arap dilinin özelliklerinden, avamın dilinden, kabîle lehçelerinin farklılığından, edebiyat ve edebiyatı ilgilendiren hususlardan bahsetmiştir.

5. *Durûsun fi tarîhi âdâbi'l-luğati'l-arabiyye :*

Bu kitap da, er-Rusafî'nin 1921 yılında verdiği ve «el-Edebu'l-arabi» adıyla basılan konferanslardır. Fakat bu konferanslara bazı ilâvelerde bulunduğu gibi bazılarını da çıkarmıştır. Onları yeniden bölümlere ayırarak Üstad Sâti el-Husrî'nin «et-Terbiye ve't-talim» dergisinin ilâvesi olarak yayınlamıştır. Daha sonra dergilerden formları çıkarıp bir kitap haline getirmiştir. Bu kitapta, dil ve edebiyat tarihi, fasih ve avam şairlerinin tabakaları ve kabîleler arasındaki lehçe farkları hakkında düşünülmesi gereken şeylerden bahsetmiştir. (8)

5) Emel dergisi, 11-19 Kanunu'l-evvel 1923 tarihleri arasında çıkan 10, 61, 66 ve 67. sayılar.

6) Hürriyet dergisi, 9. sayı, s. 493 ve devamı (II. sene, Mart 1926).

7) Birçok baskısı yapılmıştır. Son olarak da 1954 yılında basılmıştır.

8) İlk defa 1928 yılında Bağdad'da basılmıştır. Er-Rusafî'nin vefatından sonra da basılmıştır.

6. *Nefhu't-tîb fî'l-hatabetive'l-hatîb :*

Er-Rusafî'ye, İstanbul'da vaizlere arapça hitabet derslerini okutma görevi verilmişti. O sırada yanında hitabet sanatı hakkında el-Cahız'ın «el-Beyan ve't-tebyîn» isimli kitabından başka başvurabileceği kaynak yoktu. Bunun üzerine el-Beyan ve't-tebyîn'i okuyup bu risaleyi yazdı. O kitaba son devir hatipleri hakkında öğrendiklerini de ilâve etti. Bu kitapta, el-Cahız'ın kitabı ve çağın hatipleri hakkında er-Rusafî'nin görüşlerini buluyoruz. (9)

7. *Resailu't-ta'likat :*

Bu, içinde er-Rusafî'ye ait üç risale bulunan bir kitaptır. Birinci risale, Dr. Zekî Mübarek'in «et-Tasavvufu'l-islâmî» kitabına yaptığı taliktir. İkincisi, yine Zekî Mübarek'in «en-Nesru'l-fennî» adlı kitabındaki bazı bölümlere yaptığı ta'liklerdir. Üçüncüsü, İtalyan müsteşrik Caetani'nin İslâm tarihi kitabına yaptığı ta'liklerdir.

8. *Alâ babi sicni Ebi'l-Alâ :*

Bu da, Resailu't-ta'likat kitabından bir bölümdür. (10) Bunu Dr. Taha Hüseyin'in «Ma'a Ebi'l-Alâ fi sicnihi» isimli kitabını okuduktan sonra yazmıştır. Er-Rusafî, Taha Hüseyin'in ileri sürdüğü birçok görüşe muhalefet etmiş ve o konularda Taha Hüseyin'le tartışmıştır.

9. *Arau Ebi'l-Alâ el-Ma'arrî :*

Er-Rusafî bu kitabı, ilki 1924 yılında, ikincisi 1938 yılında olmak üzere iki defa telif etmiştir. Bu kitabın bazı bölümleri el-Mufidu'l-bağdadiyye gazetesinde yayınlanmıştır. Kitap ise, 1955 yılında Bağdad'da yayınlanmıştır.

10. *Havatır ve nevadir :*

Bu, er-Rusafî'nin, içinde edebiyat ve sanatla ilgili, ilmî ve dinî bazı görüşlerini topladığı bir risaledir. Bu kitabını 1940 yılında yazmıştır. Fakat yayınlanmamıştır. (11)

11. *El-Edebu'r-rafi'i fi mizani's-şî'ri ve kavafihi :*

Er-Rusafî bu kitapta Bağdad Daru'l-muallimîn el-âliye (Eğitim fakültesi) öğrencilerine aruz ve kafiye hakkında verdiği dersleri toplamıştır. (12)

9) 1336/1917 yılında İstanbul'da basılmıştır.

10) 1946 yılında Bağdad'da basılmıştır.

11) Bkz. Er-Rusafî-siletü bihi, vasiyyetuhu, müellefatuhu, s. 96; Muhazarat an Maruf er-Rusafî, s. 21.

12) İlk baskı 1375/1956 yılında Bağdad'da yapılmış, 1389/1969 yılında tekrar basılmıştır.

12. *Nazratun icmaliyyetun fi hayati'l-Mütenebbi :*

Er-Rusafî bunu, gazetesi Emel'de neşretmiştir. Vefatından sonra 1959 yılında basılmıştır. Bu incelemede el-Mütenebbî'nin hayatından, onun halk ve amirler yanındaki durumundan ve şairliğinden bahseder.

Er-Rusafî, el-Mütenebbî hakkındaki görüşlerini açıklamış ve onu daima zirvede olan Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî ile mukayese etmiştir.

13. *Nazratun intikadiyyetun fi'l-edeb :*

Er-Rusafî bunu da gazetesi Emel'de yayınlamıştır. Bu incelemesinde yetmiş şairin ileri sürdüğü bir kasideden ve İbnu'l-Verdî'nin Lâmiye'sinden bahsetmiştir. Bu iki kasîdeyi beğenen münekkitletlerin görüşlerinin doğru olmadığını açıklamıştır.

14. *Tabakatu's-şuara :*

Er-Rusafî bunu da gazetesi Emel'de neşretmiş ve daha sonra «Durusun fi tarîhi âdâbi'l-luğati'l-arabiyye» kitabına dahil etmiştir. Er-Rusafî, şairleri tabakalara ayırmış ve bu ayırımdaki görüşlerini açıklamıştır.

15. *Er-Rusafî'nin Hürriyet dergisinde neşredilen bir sohbeti :*

Er-Rusafî bu sohbetinde; şiir, şairliğinin gelişmesi, çok sevdiği eski şairler, Cahiliye devri şiiri, İslâmî şiir, çağdaş şiir, çağın şairleri, Arap şiirinin geleceği, mensur şiir ve batıdan tercüme edilen şiir hakkında konuşmuştur.

16. *Er-Rusafî'nin Üstad Selâme Musa'ya ait yeni dergide 1936 yılında yayımlanan bir sohbeti :*

Er-Rusafî bu sohbetinde, modern şiirin eğilimleri, şiirin güzel sanatlar yanındaki yeri ve şiirin üstünlüğü hakkında konuşmuştur.

الملخص

مؤلفات معروف الرصافي في اللغة العربية و أدبها

معروف الرصافي شاعر العراق و العرب الكبير، تفتى بشعره آلام الأمة العربية و آمالها، وصور الحياة بكل أفرانها و أثرها.
ولد في بغداد أيام الحكم العثماني و ظل يفرد أمثت الشعر و أمثتها حتى مات فيها صباح السادس عشر من آذار سنة ١٩٤٥م. عرف الرصافي بمؤلفاته و بحوثه في مختلف الموضوعات الى جانب شهرته بالشعر الرصيف و ديوانه الذي يُعد من أفضم ما تركه شعراء العرب المعاصرين.

كتب الرصافي و بحوثه المهمة في اللغة العربية و أدبها هي :

١- دفع الهجئة في ارتفاع اللكنة :

جمع الرصافي في هذا الكتاب كلمات عربية الامل استعملت في اللغة العثمانية و قد قال في فاتحته : أما بعدو فهذه عدة كلمات و الفاظ عربية جمعتها من اللغة العثمانية يلزم كل من عنى بلفظه من أبناء العرب ان ينظر فيها و يتدبرها لتكون له واقية من العجمة و حامية من اللكنة. فان هذه الالفاظ منها ما استعمل أهل اللسان العثماني في غير معناه العربي، و منها ما لم يكن عربيا و هم يحسبونهم عربيا و قد أخذها العرب منهم فاستعملوها و هم لا يشعرون ، و ذلك لكثرة الاختلاط بين الغربيين فرأيت أن أضع هذه الرسالة لأني فيها على تلك الالفاظ بذكر معانيها العربية و معانيها العثمانية، و بيان ما هو عربي منها وما هو غير عربي و سميتها (دفع الهجئة في ارتفاع اللكنة) فمعي أن تكون لبنى قومي شافعة و لتلك الهجئة دافعة.

و كتاب (دفع الهجئة في ارتفاع اللكنة) مطبوع في الأمانة بمطبعة (صدى مك)

سنة ١٣٣١هـ.

٢- دفع المزاق في كلام أهل العراق :

هذا الكتاب في لغة أهل العراق و لاسيما لهجة بغداد و لم يطبع حتى الآن .
و هدف الرصافي في هذا الكتاب واضح في مقدمته ، يقول : و إنما هدفنا في هذا الكتاب هو أن نغبط لغة العامة بما يلزم من الضوابط الصرفية و النحوية لاسباب.

٣- كتاب الآلة و الأداة و ما يتبعها من الملابس و العرافق و الهنات :

و الكتاب من مؤلفات الرصافي الممتعة و هو أسماء الآلات و الأدوات التي يستعملها

الإنسان.

٤- الادب العربي مميزات اللغة العربية في أدوارها المختلفة .

٥- دروس في تاريخ آداب اللغة العربية .

٦- نُقْحُ الطيب في الخطابة و الخطيب .

عهد إلى الرصافي تدريس الخطابة العربية في مدرسة الواعظين باستانبول و لم يكن عنده من الكتب التي يرجع اليها في هذا الفن سوى كتاب البيان و التبيين للجاحظ فقرأه

و استخرج منه هذه الرسالة و أضاف ما اطلع عليه من أحوال خطباء العصر الحديث، و في هذا الكتاب نجد آراء الرصافي في كتاب الجاحظ و خطباء العصر . هذا الكتاب طبع

بالأمانة سنة ١٣٣٦هـ الموافق ١٩١٧م .

- ٧- رسائل التعليقات
- ٨- على باب سجن أبي العلاء
- ٩- آراء أبي العلاء المعري
- ١٠- خواطر و نواذر
- ١١- الادب الرفيع في ميزان الشعر و قوافيه
- ١٢- نظرة اجمالية في حياة النبي
- ١٣- نظرة انتقادية في الادب
- ١٤- طبقات الشعراء
- ١٥- حديث للرفاعي ، نشر في مجلة (الحريرة)
- ١٦- حديث للرفاعي نشر في مجلة الجديدة للاستاد سلامة موسى سنة ١٩٣٦م .